UNIVERSITATEA BABEŞ-BOLYAI
BABEŞ-BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
BABEŞ-BOLYAI UNIVERSITÄT
BABEŞ-BOLYAI UNIVERSITY
TRADITIO ET EXCELLENTIA

Facultatea de Istorie şi Filosofie
Strada M. Kogălniceanu nr. 1
Cluj-Napoca, 400084
Tel.: 0264 405 300 int.5275
Fax: 0264 405 326
hiphi@ubbcluj.ro
hiphi.ubbcluj.ro

Universitatea Babeş - Bolyai
Facultatea de Istorie şi Filosofie
Şcoala Doctorală Relaţii internaţionale şi studii de securitate

Memorie, Identitate şi Patrimoniu Evreiesc în judeţul Sălaj

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Autor:
Antal (Has) Cristina

Conducător ştiinţific:
CS. I. dr. Lucian Nastasă- Kovács

Cluj-Napoca, 2026

CUPRINSUL TEZEI

Introducere.....9
Cuvânt înainte.....9
Argumentul lucrării de doctorat.....11
Obiectivele și premisele cercetării. Istoriografia evreiască și cadrul metodologic al tezei 13
Metodologia cercetării.....17
Obiectivele cercetării.....20
Stadiul cercetării.....21
Structura tezei.....24
Capitolul I - Fundamente istorice și religioase ale iudaismului.....26
1.1. Originea și evoluția istorică a comunităților evreiești în Europa Centrală și de Est 26
1.2 Iudaismul: principii religioase, ritualuri și viziunea asupra morții.....38
1.2.1. Tradiții și obiceiuri: ritualul nunții evreiești.....39
1.2.2. Concepția iudaică despre viață și moarte.....39
1.2.3. Rugăciunea: substitutul jertfei și expresia serviciului divin.....42
1.2.4. Simboluri și practici religioase în tradiția iudaică. Tefillin – simbolul legământului și al credinței.....49
1.3. Prezența evreiască în Transilvania și Sălaj.....53
1.3.1. Situația demografică a populației evreiești în Transilvania.....54
1.4. Modernizarea și transformările comunităților evreiești din Sălaj (1867–1944).....66
1.5. Emanciparea evreilor în Europa Centrală și de Est.....71
1.5.1. Context istoric și cadre interpretative: emancipare ca proces juridic, social și cultural.....71
1.5.2. Cadrul legislativ al emancipării în Ungaria și Transilvania (întârziere, negociere, instituționalizare).....74
1.5.3. Integrarea culturală și economică în modernitate.....75
Capitolul II - Sinagoga și cimitirul evreiesc ca expresii ale patrimoniului sacru: memorie și identitate evreiască în județul Sălaj.....85
2.1. Instituția sinagogii: origini, semnificație și organizare.....85
2.2. Sinagogile din România – repere generale și tipologice generale.....92
2.2.1. Sinagogile din județul Sălaj: Zalău, Șimleu Silvaniei, Jibou, Cehu Silvaniei și Nușfalău.....93
2.2.1.1. Sinagoga din Zalău.....93
2.2.1.2. Sinagoga din Șimleu Silvaniei.....97
2.2.1.3. Sinagoga și patrimoniul evreiesc din Jibou.....99
2.2.1.4. Templul din Nușfalău.....105
2.2.1.4.1. Studiu de caz: Sinagoga din Nușfalău.....107
2.2.1.5. Sinagoga din Cehu Silvaniei.....109
2.3. Cimitirul evreiesc ca parte integrantă a patrimoniului sacru în România.....122
2.3.1. Cadrul legal și religios în România.....122
2.3.2. Reguli de înhumare, norme religioase și comportament ritual.....123
2.3.3. Semnificația ritualului de înhumare.....123
2.3.4. Cimitire evreiesti identificate pe raza județului Sălaj.....129

2.4. Limbajul sacru și acronimele în tradiția ebraică.....137
2.4.1 Limbajul sacru și acronimele în cimitirele evreiești din Sălaj.....138
2.4.2. Acronime funerare și epigrafice.....141
2.4.3. Aspecte specifice înhumării. Rolul Hevra Kadisha și funcțiunea capelei cimitirului în paralelă iudaică și creștină.....142
2.4.3.1. Rolul Hevra Kadisha în ritualul iudaic al înhumării.....145
2.5. Epigrafia funerară și simbolismul cohenic în Transilvania de Nord.....148
Capitolul III – Comunităţile evreieşti din arealul Sălajului: modernizare, instituții și rupturi (secolul al XIX-lea – mijlocul secolului al XX-lea).....155
3.1 Educația și instituțiile culturale evreiești în Sălaj.....155
3.2 Tipografii și edituri evreiești în Sălaj.....163
3.3. Familii rabinice și hasidice din arealul Sălajului: genealogie, autoritate spirituală și memorie comunitară.....172
3.3.1. Familia Klein din Cehu Silvaniei: continuitate rabinică și memorie familială 173
3.3.2. Familia Cahene din Crasna și legătura cu dinastia Kahana-Heller din Sighetu Marmației.....178
3.3.3. Familia Heller din Zalău–Crasna: genealogie rabinică și continuitate memorială.....179
3.3.3.1. Studiu de caz: Arborele genealogic al familiei rabinice Heller din Zalău–Crasna.....182
3.4. Presa interbelică și reprezentarea evreilor în spațiul public. Antisemitismul popular și pamfletar în presa interbelică.....186
Capitolul IV – Locuri ale memoriei identificate prin cercetarea de teren în județul Sălaj: metodologie, documentare și interpretare a cimitirelor evreiești.....197
4.1. Metodologia cercetării de teren: obiective, etape și instrumente de lucru.....198
4.2. Simboluri și ornamente pe pietrele funerare evreiești : observații rezultate din cercetarea de teren.....205
4.3. Epitafurile evreiești și interpretarea lor: perspective istorice, religioase și memoriale.....214
4.4. Cimitirele evreiești din județul Sălaj: sacralitate, artă funerară și identitate comunitară.....219
4.4.1. Comunitatea evreiască din Zalău : de la așezare până la Holocaust.....219
4.4.1.1. Patrimoniul evreiesc din județul Sălaj: între memorie comunitară și patrimoniu național.....229
4.4.2. Comunitatea evreiască din Cehu Silvaniei.....234
4.4.2.1. Evoluția istorică și urbană a orașului Cehu Silvaniei.....234
4.4.2.2. Evoluție demografică a orașului Cehu Silvaniei.....237
4.4.2.3. Patrimoniul evreiesc din Cehu Silvaniei.....240
4.4.3. Comunitatea evreiască din Șimleu Silvaniei.....243
4.4.3.1. Origini și formare.....243
4.4.3.2. Evoluția demografică.....244
4.4.4. Comunitatea evreiască din Hida.....248
4.4.4.1. Origini și formare.....248
4.4.5. Comunitatea evreiască din Jibou și Lelei.....253
4.4.5.1. Comunitatea evreiască din Jibou .Centru economic interbelic.....253

4.4.5.2. Viaţa economică şi rolul comunităţii evreieşti....255
4.4.5.3. Educaţie şi viaţă comunitară....256
4.4.5.4. Studiu de caz : Comunitatea Mozaică Jibou, 1939....258
4.4.5.5. Studiu de caz: Familia Scher în cadrul comunităţii evreieşti din Jibou. Surse, continuitate şi limite documentare....260
4.4.5.6. Comunitatea evreiască din Lelei....265
4.4.6. Comunitatea evreiască din Nuşfalău....266
4.4.6.1. Origini şi formare....266
4.4.6.2. Viaţa religioasă şi culturală....266
4.4.7. Comunitatea evreiască din Crasna....268
4.4.7.1. Formarea comunităţii şi viaţa economică....268
4.4.7.2. Organizarea comunităţii religioase....268
4.4.7.3. Cimitirul evreiesc din Crasna – mărturii ale trecutului....270
4.5. Evoluţia administrativ-teritorială şi demografică a localităţilor sălăjene....271
4.5.1 Evoluţia unităţii administrativ-teritoriale....271
4.6. Cimitire şi comunităţi evreieşti pe localităţi în judeţul Sălaj: repertoriu descriptiv, observaţii de teren şi analiză comparativă....272
4.6.1. Agrij....274
4.6.2. Aleuş....275
4.6.3. Băbeni....276
4.6.4. Bănişor....278
4.6.5. Benesat....279
4.6.6. Biuşa....280
4.6.7. Bobota....281
4.6.8. Boghiş....282
4.6.9. Borza....283
4.6.10. Bozna....284
4.6.11. Brusturi....285
4.6.12. Buciumi....286
4.6.13. Camăr....287
4.6.14. Ceaca....287
4.6.15. Cehu Silvaniei....288
4.6.16. Cerişa....290
4.6.17. Cheud....291
4.6.17. Chichişa....292
4.6.18. Chieşd....293
4.6.19. Chilioara....294
4.6.20. Ciocmani....294
4.6.21. Ciumărna....295
4.6.22. Cizer–Pleşca....296
4.6.23. Coşeiu....297
4.6.24. Cosniciu de Jos....297
4.6.25. Crasna....298
4.6.26. Criştelec....300
4.6.27. Dragu – groapă comună....301
4.6.28. Giurtelecu Şimleului....301

4.6.29. Glod..... 303
4.6.30. Hida I . Hida II.....305
4.6.31. Ileanda.....307
4.6.32. Ip.....310
4.6.34. Măerişte.....316
4.6.35. Marca.....317
4.6.36. Meseşenii de Sus.....318
4.6.37. Mineu.....319
4.6.38. Nuşfalău.....321
4.6.39. Păuşa.....322
4.6.40. Poiana-Blenchii.....325
4.6.41. Şimleu-Silvaniei.....326
4.6.42. Treznea – groapă comună.....329
4.6.43. Zalău.....330
4.6.44. Zalha.....334
4.6.45. Zimbor.....335
4.6.46. Studiu de caz: reidentificarea şi documentarea cimitirului evreiesc din Meseşenii de Sus.....338
Capitolul V – Pietre funerare şi plăci memoriale din cimitirele evreieşti ale judeţului Sălaj. Studii de caz şi perspectivă interdisciplinară.....344
5.1. Evoluţia artei sepulcrale evreieşti în secolul al XIX-lea şi XX.....344
5.2. Situaţia actuală a patrimoniului funerar evreiesc în Europa de Est.....346
5.3. Patrimoniul funerar evreiesc: tradiţii , simboluri şi semnificaţii spirituale.....347
5.3.1. Simbolistica pietrelor funerare şi a epitafurilor evreieşti. Abrevieri ebraice.....347
5.3.2. Limbajul vizual al artei funerare iudaice: ornamente, inscripţii şi iconografie348 5.4. Particularităţi ale epitafurilor din spaţiul românesc.....350
5.4.1. Dimensiunea religioasă şi restricţiile halahice.....350
5.4.2. Particularităţi ale cimitirelor evreieşti din Transilvania.....350
5.5. Etică, colaborare şi responsabilitate comunitară : perspective internaţionale şi aplicabilitate în contextul românesc.....351
5.6. Simboluri şi semnificaţii spirituale în cultura funerară evreiască.....352
5.6.1. Emunah şi Chochmah: credinţă şi înţelepciune ca repere culturale.....352
5.6.2. Steaua lui David – simbol al identităţii şi credinţei evreieşti.....352
5.7. Tradiţia pietrelor funerare şi semnificaţia spirituală a ritualului.....353
5.8. Cimitirele evreieşti din judeţul Sălaj: studii de caz regionale.....354
5.8.1. Studiu de caz: cercetarea gropii comune din localitatea Dragu.....355
5.8.2. Studiu de caz: Cimitirul evreiesc din Zimbor – analiză epigrafică şi iconografică..... 358
a) Epitaf poetic şi observaţii de lectură.....358
5.8.3. Studiu de caz: Cimitirul evreiesc din Ileanda – pietre funerare şi simbolistică 363
5.8.3.1. Monument funerar I Ileanda – epitaf masculin (ebraică, formulă tradiţională amplă).....363
5.8.3.2. Monument funerar II Ileanda – piatră cu simbolul lirei/harfei.....365
5.8.3.3. Monument funerar III Ileanda – epitaf feminin (Marat Gitel) şi simbolul sfeşnicului..... 366

5.8.3.4. Monument funerar din Cehu Silvaniei – epitaf rabinic masculin și simbolul coroanei....368
5.8.3.5. Observații comparative: simboluri, formule și continuitate tradițională 370
5.8.4. Observații comparative asupra cimitirului din Ileanda....372
5.8.5. Sinteză comparativă: Zimbor, Ileanda și valoarea corpusului epigrafic sălăjean....372
5.9. Proiectul „Memorialul Holocaustului din Transilvania de Nord” – Construcția memoriei prin spațiu și document....374
Capitolul VI – Concluzii generale....377
6.1. Concluzii sintetice....377
6.2. Contribuțiile originale ale cercetării....381
6.3. Limitele cercetării și direcții viitoare de investigare....382
6.4. Perspective de conservare și valorificare a patrimoniului funerar evreiesc din județul Sălaj....383
Încheiere....385
Bibliografie....387
I. Surse primare, arhivistice, normative, administrative și documentareI.1. Arhive, fonduri documentare, documente interne și cercetare de teren....387
I.2. Acte normative, documente oficiale și instituționale....388
I.3. Ediții de texte, recensăminte, anuare și statistici....391
I.4. Presă și periodice....391
I.5. Surse religioase, liturgice și texte normative iudaice....392
II. Bibliografie secundară....392
II.1. Istoria evreilor din România și Transilvania, Holocaust, antisemitism și minorități 392
II.2. România Mare, minorități, naționalism, context politic și social....394
II.3. Istoria localităților, Sălaj, Zalău, toponimie și Transilvania....395
II.4. Cimitire evreiești, epigrafie, iconografie, simbolistică și practici funerare....396
II.5. Religie, liturgică și practici confesionale comparate....399
II.6. Patrimoniu, memorie, postmemorie, istorie orală și metodologie....400
II.7. Arhitectură religioasă evreiască, sinagogi, artă și context vizual....402
II.8. Teorie, metodologie, discurs și limbaj....403
III. Surse online și resurse digitale consultate....403

Cuvinte-cheie: patrimoniu funerar evreiesc; cimitire evreieşti; judeţul Sălaj; memorie culturală; identitate comunitară; epigrafie funerară ebraică; sinagogi; Holocaustul din Transilvania de Nord; locuri ale memoriei; cercetare de teren

Subiectul tezei

Lucrarea „Memorie, identitate şi patrimoniu evreiesc în judeţul Sălaj" analizează patrimoniul funerar al comunităţilor evreieşti dispărute din arealul sălăjean, tratat nu ca obiect al unei inventarieri descriptive, ci ca sursă istorică primară şi ca loc al memoriei, în sensul conferit termenului de Pierre Nora. Punctul de plecare al cercetării îl constituie o constatare simplă şi, în acelaşi timp, tulburătoare: după ghetoizarea de la Cehei şi deportarea celor aproximativ 8.500 de evrei din judeţ către Auschwitz-Birkenau, în mai–iunie 1944, cimitirele au rămas, în cele mai multe dintre localităţile Sălajului, singurele urme materiale ale unei prezenţe comunitare care a participat timp de două secole la configurarea diversităţii locale. Sinagogile din Zalău, Cehu Silvaniei şi Nuşfalău au fost demolate ori pierdute, arhivele comunitare s-au risipit, iar memoria vecinătăţii s-a subţiat de la o generaţie la alta. În acest context, pietrele funerare, inscripţiile, organizarea spaţială a necropolelor şi starea lor de conservare oferă acces la dimensiuni esenţiale ale trecutului local: continuităţi familiale, ierarhii comunitare, limbi de uz, expresii ale culturii religioase şi forme ale memoriei identitare.

Teza se întemeiază pe trei premise. Prima constă într-o schimbare de accent metodologic: de la utilizarea cimitirelor ca surse auxiliare la tratarea lor ca surse istorice de prim ordin, comparabile, în localităţile în care alte categorii de documente au dispărut, cu arhivele scrise. A doua premisă susţine că analiza patrimoniului funerar nu poate fi redusă la o lectură strict artistică, epigrafică sau descriptivă, ci reclamă o abordare interdisciplinară, în care istoria socială, epigrafia, iconografia, antropologia memoriei, studiile de patrimoniu şi cercetarea de teren sunt articulate într-un cadru comun de interpretare. A treia premisă priveşte raportul dintre patrimoniu şi istorie: degradarea actuală a cimitirelor nu este doar efectul factorilor naturali sau al abandonului administrativ, ci expresia unei discontinuităţi istorice majore, produsă de excludere, ghetoizare şi distrugerea comunităţilor întreţinătoare. În plan conceptual, am operat cu ideea cimitirului evreiesc ca marker instituţional minimal al existenţei comunitare: chiar acolo unde lipsesc sinagoga, şcoala, presa locală sau arhivele propriu-zise, existenţa unui spaţiu funerar propriu atestă persistenţa unei organizări religioase şi a unei identităţi confesionale asumate.

Originalitatea lucrării constă în abordarea integrată a patrimoniului funerar evreiesc din judeţul Sălaj, analizat în corelaţie cu recensăminte, documente administrative, presă locală, surse genealogice şi observaţie de teren, precum şi în constituirea unui corpus documentar care extinde harta siturilor cunoscute şi propune o tipologie locală a epigrafiei şi simbolisticii funerare aşkenaze.

Sursele cercetării

Baza empirică a tezei o constituie cercetarea de teren desfășurată între 2019 și 2025 în 87 de situri funerare evreiești din județul Sălaj, dintre care 65 figurau în evidențele Comunității Evreilor din Zalău, iar 22 au fost identificate sau reidentificate de noi, inclusiv gropile comune de la Dragu, Ip și Treznea. Pentru fiecare sit am întocmit fișe standardizate de observație, documentare fotografică și, acolo unde a fost posibil, fișe de monument, cu transliterarea și traducerea inscripțiilor ebraice. Materialul rezultat, organizat într-un „Corpus al patrimoniului funerar evreiesc din județul Sălaj", este completat de un jurnal de teren și de o documentație cartografică proprie.

A doua categorie de surse o reprezintă fondurile arhivistice. Am valorificat, la Serviciul Județean Sălaj al Arhivelor Naționale, fondul Comunitatea Evreilor Zalău (dosarul 7/1890–1944), fondurile Prefectura județului Sălaj, Primăria orașului Șimleu Silvaniei, Tribunalul județean Sălaj – seria Firme, registrele de stare civilă privind comunitatea din Jibou și fondul Primăriei Jibou, precum și fondul Consiliul Dirigent de la Arhivele Naționale din București. Arhiva Comunității Evreilor din Zalău ne-a pus la dispoziție inventarele cimitirelor, documentele interne privind siturile funerare din perioada 1945–1992, dosarele sinagogilor din Zalău și Șimleu Silvaniei, planșele tehnice ale sinagogii din Jibou, registrele Hevra Kadisha din 1889 și 1899 și colecția de mărturii orale. Acestor fonduri li se adaugă documentațiile cadastrale și topografice ale Federației Comunităților Evreiești din România, dosarul nr. 941/337/2019 al Judecătoriei Zalău privind delimitarea cimitirului din Meseșenii de Sus și adeverința Parohiei Ortodoxe Dragu privind înhumarea victimelor din 1940.

A treia categorie este formată din sursele statistice și editate: conscripțiile habsburgice, recensământul iosefin din 1785–1786, seriile de recensăminte 1850–1941 sistematizate de Varga E. Árpád, recensământul general din 1930, volumele de *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, *Pinkas Hakehillot* editat de Jean Ancel și Theodor Lavi la Yad Vashem, volumul memorial *Sefer Yehude Salaj–Siladi* (Tel Aviv, 1989) și *Enciclopedia geografică a Holocaustului din Transilvania de Nord*. În fine, am exploatat presa provincială interbelică, îndeosebi *Gazeta de Duminică* din Șimleu Silvaniei (1920–1925) și *Meseșul*, precum și memoria orală și toponimia locală, utilizate cu prudență critică, ca instrumente euristice și nu ca substitute ale verificării documentare.

Istoriografie

Istoria evreilor din România și din spațiul central-european a cunoscut, în ultimele decenii, o dezvoltare vizibilă, însă studiile dedicate dimensiunii microregionale și, în mod particular, patrimoniului funerar evreiesc rămân insuficiente în raport cu amploarea subiectului. În perioada comunistă, cercetarea trecutului evreiesc a fost marginalizată, afectată de constrângeri ideologice, de accesul selectiv la arhive și de interesul prioritar

acordat marilor centre urbane sau momentelor de ruptură majoră. Comunitățile mici și mijlocii din provincie, precum cele din arealul sălăjean, au rămas astfel într-un plan secund.

Pentru contextualizarea istorică am recurs la reperele fundamentale ale domeniului: sintezele lui Moshe Carmilly-Weinberger și Ladislau Gyémánt asupra evreilor din Transilvania, contribuțiile lui Victor Eskenasy, Lya Benjamin și Mihai Spielmann la editarea izvoarelor, lucrările lui Jean Ancel și Radu Ioanid privind Holocaustul din România, cercetările lui Randolph L. Braham, Tibori Szabó Zoltán și Gidó Attila asupra Transilvaniei de Nord, precum și seria *Monumenta Hungariae Judaica* și cercetările asociate Seminarului Rabinic din Budapesta. Istoriografia românească mai veche, de la Nicolae Iorga și Eudoxiu Hurmuzaki la Moses Gaster și frații Schwarzfeld, a fost supusă unei lecturi critice. Pentru dimensiunea discursivă a antisemitismului interbelic ne-au servit drept cadru lucrările lui Lucian Nastasă-Kovács, Irina Livezeanu, Leon Volovici și Raul Cârstocea, iar pentru Sălaj, monografia lui Petri Mór, cronica Șimleului alcătuită de Szabó M. Attila și Iván József, teza lui Grigore Buda despre economia și societatea evreiască sălăjeană în perioada interbelică și volumul *Tiparul sălăjean*.

La nivel internațional, cercetările consacrate cimitirelor evreiești au demonstrat deja valoarea acestora ca surse interdisciplinare pentru istoria socială, genealogie, epigrafie și iconografie. Lucrările lui David Goberman, Samuel D. Gruber, Ruth Ellen Gruber, Michael Nosonovsky, Avriel Bar-Levav și Pieter W. van der Horst, standardele de documentare formulate de Clifford M. Brown, Petra Černá și Jan Vladař, precum și, pentru spațiul românesc, contribuțiile lui Silviu Sanie și Felicia Grigorescu asupra artei funerare din nord-vestul României ne-au oferit instrumentele de lucru. Cadrul teoretic al memoriei și patrimoniului a fost construit pe contribuțiile lui Maurice Halbwachs, Pierre Nora, Jan și Aleida Assmann, Paul Ricoeur, James E. Young, Michael Rothberg, Laurajane Smith și Rodney Harrison, în dialog cu Convenția de la Faro privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate.

Pentru județul Sălaj, persistența unui deficit de studii monografice asupra cimitirelor evreiești, a tipologiilor epigrafice locale și a raportului dintre patrimoniu, memorie și identitate confirmă existența unui gol istoriografic real. Documentarea existentă este dispersată între arhive locale, registre de stare civilă, presă, lucrări memoriale, inventare parțiale și documente genealogice de familie. Tocmai această dispersie face necesară o abordare integratoare, capabilă să coreleze patrimoniul funerar cu sursele arhivistice și memoriale. În lipsa unei asemenea metodologii, cimitirele riscă să rămână simple obiecte de inventar sau, dimpotrivă, să fie privite exclusiv în cheie emoțională, fără a fi valorificate la întregul lor potențial documentar.

Întrebări de cercetare şi scop

Cercetarea de faţă a pornit de la întrebarea dacă patrimoniul funerar evreiesc din judeţul Sălaj poate fi citit ca document istoric autonom şi ce anume ne spune el despre comunităţile care l-au produs, în condiţiile în care acestea nu mai există. Din această întrebare au decurs altele: ce informaţii privind structurile familiale, organizarea comunitară, limbile de uz, statutul social şi identitatea religioasă conservă inscripţiile şi simbolurile funerare; în ce măsură cimitirele sălăjene participă la tradiţia funerară aşkenază şi în ce măsură reflectă influenţe transilvănene şi central-europene; cum s-a transmis memoria comunitară prin genealogii rabinice, instituţii şi presă; şi, în fine, cum poate fi explicată vulnerabilitatea actuală a acestui patrimoniu prin raportare la ruptura din 1944 şi la transformările juridice şi administrative ulterioare.

Pe acest temei, teza şi-a propus şapte obiective: identificarea, localizarea şi documentarea sistematică a cimitirelor evreieşti din judeţ şi evaluarea stării lor de conservare; analiza monumentelor funerare ca surse istorice primare; propunerea unei tipologii locale a epigrafiei şi simbolisticii funerare; corelarea patrimoniului funerar cu surse arhivistice, statistice, administrative, genealogice şi memoriale; reconstituirea raportului dintre patrimoniu, memorie şi identitate; contextualizarea istorică a vulnerabilităţii actuale a siturilor; şi formularea unor direcţii de conservare şi valorificare întemeiate pe documentare riguroasă şi pe respectarea caracterului sacru al locurilor. Scopul lucrării este astfel dublu: unul ştiinţific, legat de îmbogăţirea cunoaşterii istorice asupra evreilor din Sălaj, şi unul memorial şi civic, legat de recuperarea şi protejarea unui patrimoniu aflat într-o stare accentuată de vulnerabilitate. Prin ansamblul acestor obiective am urmărit să demonstrăm că patrimoniul funerar evreiesc din Sălaj nu constituie o periferie a cercetării istorice, ci un domeniu central pentru înţelegerea raportului dintre comunitate, memorie, religie şi identitate într-un spaţiu marcat de diversitate istorică şi de rupturi traumatice.

Metodologie

Metodologia tezei este una mixtă, articulând dimensiuni documentare, de teren şi interpretative. Ordinea demersului a fost deliberat progresivă. Într-o primă etapă am urmărit identificarea, localizarea şi cartografierea cimitirelor, prin observaţie directă, geolocalizare GPS, documentare fotografică sistematică şi fişe standardizate de sit şi de monument, în care am înregistrat amplasarea, delimitarea, tipologia monumentelor, materialele, starea de degradare, inscripţiile şi simbolurile. Localităţile rurale neînregistrate în bazele de date oficiale au fost abordate prin interviuri semistructurate şi prin analiza toponimiei locale, expresii precum „groapa jidovilor", „ţintirimul vechi" sau „locul evreilor" conservând adesea amintirea unor amplasamente dispărute din evidenţe. Într-o a doua etapă am realizat analiza epigrafică, iconografică şi tipologică a monumentelor: transliterarea şi traducerea textelor funerare, identificarea limbilor utilizate, analiza formularelor religioase recurente şi

relevarea informațiilor genealogice, profesionale sau comunitare. Pentru epitafuri am propus un protocol de documentare în cinci trepte – descriere materială, transcriere diplomatică, transliterare, traducere literală și comentariu interpretativ –, cu marcarea gradului de certitudine al fiecărei lecturi. A treia etapă a constat în coroborarea patrimoniului funerar cu registre de stare civilă, recensăminte, documente administrative, presă locală, materiale genealogice și mărturii memoriale, pentru reconstituirea evoluției comunităților și verificarea datelor funerare. Abia într-un al patrulea moment analiza a fost extinsă către dimensiunea discursivă, prin examinarea presei provinciale interbelice, ca element complementar pentru înțelegerea contextului ideologic al rupturii.

În plan interpretativ, am adoptat o metodă interdisciplinară, situată la intersecția dintre istoria socială, studiile de patrimoniu, antropologia memoriei, epigrafie și iconografie, monumentul funerar fiind tratat simultan ca obiect patrimonial, document epigrafic, marker identitar și suport al memoriei comunitare. Un principiu fundamental al cercetării l-a constituit respectarea caracterului sacru al cimitirelor evreiești și a normelor halahice privind neintervenția asupra mormintelor: am privilegiat exclusiv metode non-invazive, am evitat orice dislocare sau intervenție materială și am protejat identitatea respondenților, într-o logică pe care am numit-o a „reparației simbolice", urmărind restabilirea vizibilității siturilor în discursul istoric, nu restaurarea lor fizică.

Structura lucrării

Lucrarea este organizată în șase capitole, care corespund unor direcții de cercetare complementare, precedate de o introducere și urmate de concluzii, bibliografie și anexe.

Primul capitol, „Fundamente istorice și religioase ale iudaismului", fixează cadrul conceptual și reperele cronologice, demografice și juridice ale cercetării, trecând gradual de la scara europeană la cea transilvăneană și sălăjeană. Am urmărit originea și evoluția comunităților evreiești din Europa Centrală și de Est, de la indiciile antice din Dacia romană, interpretate prudent ca urme ale unor contacte mediate de armată și comerț, la privilegiile acordate de Gabriel Bethlen în 1623, la edictul iosefin *Systematica gentis Judaicae regulatio* din 1783, la emanciparea civilă din 1867 și la Legea XLII/1895 de recunoaștere a religiei israelite. Datele demografice extrase din conscripții și recensăminte arată creșterea populației evreiești din Transilvania de la 2.092 de persoane în 1785 la 24.995 în 1869 și consolidarea, în Sălaj, a centrelor de la Șimleu Silvaniei, Zalău, Jibou, Cehu Silvaniei și Crasna. Capitolul expune apoi principiile religioase ale iudaismului relevante pentru înțelegerea patrimoniului funerar – concepția despre viață și moarte, rugăciunea ca substitut al jertfei, rolul siddurului ca memorie practică, normele din *Shulchan Arukh* – și analizează modernizarea comunităților sălăjene între 1867 și 1944 în dubla ei ipostază, de integrare și de vulnerabilitate. Am arătat că emanciparea și cetățenia au fost reale, dar permanent condiționate, antisemitismul social și politic funcționând ca mediu al trecerii de la includerea

formală la deposedarea legalizată prin seria normativă din 1941–1942 și, în cele din urmă, la concentrarea celor 7.851 de evrei din Sălaj la Cehei și deportarea lor în trei transporturi, la 31 mai, 3 iunie și 6 iunie 1944.

Al doilea capitol, „Sinagoga și cimitirul evreiesc ca expresii ale patrimoniului sacru", aplică acest cadru celor două categorii fundamentale de bunuri sacre ale comunităților. Pornind de la tipologia sinagogilor din Ungaria elaborată de Rudolf Klein, am reconstituit, pe baza Arhivei Comunității Evreilor din Zalău, destinul sinagogilor sălăjene: desființarea templului din Zalău, documentată prin rectificarea cărții funciare în 1963 și autorizația de dărâmare din 30 octombrie 1970; sinagoga din Șimleu Silvaniei, singura păstrată, documentată prin releveul din 1992; ansamblul din Jibou, inventariat în procesul-verbal al Preturii din 10 august 1939; templul dispărut din Nușfalău, cunoscut doar prin planșe nedatate; și sinagoga din Cehu Silvaniei, inaugurată în 1901 și demolată în perioada comunistă. Am constatat că lăcașurile de cult supraviețuiesc astăzi aproape exclusiv prin dosare administrative, planșe tehnice și ilustrate, în timp ce cimitirele rămân infrastructura memorială cea mai extinsă și mai rezilientă a prezenței evreiești în județ. Contribuția centrală a capitolului este inventarul celor 87 de situri funerare, cartografiate și descrise sistematic, cele mai ample fiind cele de la Șimleu Silvaniei, Jibou, Zalău, Hida, Crasna și Cehu Silvaniei. Capitolul expune cadrul legal și religios al cimitirelor evreiești din România, regulile de înhumare, rolul Hevra Kadisha și al Serviciului SACRA, limbajul sacru și acronimele funerare ebraice, de la P"N la TNZBH, și se încheie cu un studiu de caz epigrafic asupra matzevei lui Rav Moshe HaCohen din Zalău, decedat la 5 Nisan 5685, al cărei simbol al mâinilor ridicate în gestul *Birkat Kohanim* funcționează ca „blazon religios" frecvent în necropolele sălăjene.

Al treilea capitol, „Comunitățile evreiești din arealul Sălajului: modernizare, instituții și rupturi", constituie nucleul istoric-instituțional al tezei. Am demonstrat că școala a fost principalul motor al modernizării interne, producând o dublă competență, comunitară și civică, într-un ecosistem alcătuit din sinagogi, Hevra Kadisha, Bikur Holim, asociații de femei, biblioteci și societăți de lectură. Pe baza fondurilor Prefecturii și ale Tribunalului județean am reconstituit, pentru prima dată, istoria tipografiilor evreiești din Sălaj, de la tipografia lui Heimlich Izidor, deschisă la Șimleu la 15 august 1895, la cele unsprezece unități din 1913, între care „Globus" și „Lovinger", cu profil lingvistic maghiar și ebraic, până la ancheta din 1946, care surprinde întreprinderi ai căror proprietari fuseseră deportați. Capitolul mută apoi accentul către familiile rabinice ca purtătoare de autoritate spirituală și memorie: dinastia Klein din Cehu Silvaniei, atestată prin registrele confesionale și prin cronica *Rabbi Smelke, the Life of a Gaon*, cu o filiație care coboară până la Yair Lapid; familia Cahene din Crasna, plasată în orizontul dinastiei Kahana-Heller din Sighetu Marmației; și familia Heller din Zalău–Crasna, al cărei arbore genealogic l-am reconstituit de la ancorarea locală la dispersie și exterminare. Ultima secțiune analizează reprezentarea

evreilor în *Gazeta de Duminică*, publicație ignorată de bibliografie, pe baza unei tipologii în patru registre – economic, moral-cultural, politic-universitar și popular-pamfletar. Am susținut că gazeta a funcționat ca un „laborator discursiv" al antisemitismului interbelic, care a tradus ideologia elitelor într-o pedagogie locală a urii, normalizând excluderea prin moralizare, pseudo-raționalitate și umor și pregătind radicalizările deceniului următor.

Al patrulea capitol, „Locuri ale memoriei identificate prin cercetarea de teren", este nucleul empiric al lucrării și capitolul ei cel mai amplu. După expunerea metodologiei de teren, am analizat repertoriul iconografic al pietrelor funerare sălăjene – mâinile cohenice de la Ileanda și Crasna, ulciorul levitic de la Păușa, sfeșnicul mormintelor feminine, steaua lui David a monumentelor moderne de la Zimbor și Glod, coroana, cartea, copacul frânt, cerbul de la Șimleu și coloana frântă de la Cehu – ca sistem de coduri vizuale privind apartenența genealogică, rolul ritual și virtuțile defunctului, și structura stabilă a epitafului aşkenaz, cu formulele de deschidere și de închidere, filiația și datarea prin gematrie. Am reconstituit apoi istoria comunităților din Zalău, Cehu Silvaniei, Șimleu Silvaniei, Hida, Jibou și Lelei, Nușfalău și Crasna, pe serii demografice complete între 1850 și 1941, evidențiind un model recurent: maxim demografic în jurul anului 1900, declin interbelic și ruptură structurală în 1944. Studiile de caz asupra Comunității Mozaice din Jibou în 1939 și asupra familiei Scher au pus în lumină atât bogăția surselor administrative, cât și „tăcerile arhivistice" produse de distrugerea fondurilor între 1940 și 1944. Repertoriul descriptiv al celor 45 de localități, întocmit după un protocol unitar, consemnează pentru fiecare sit amplasarea, starea de conservare, cea mai veche datare și regimul juridic, de la cimitirele bine prezervate de la Zalău, Nușfalău, Buciumi sau Agrij la siturile vulnerabile de la Borza, Cerișa, Brusturi sau Zalha, aflate pe proprietăți private, nerestituite sau în blocaj juridic. Studiul de caz al cimitirului din Meseșenii de Sus, reidentificat prin memoria diasporică a familiei Holtzer, prin istorie orală și analiză cadastrală și devenit obiectul dosarului nr. 941/337/2019 al Judecătoriei Zalău, demonstrează că cercetarea istorică poate produce efecte patrimoniale concrete.

Al cincilea capitol, „Pietre funerare și plăci memoriale din cimitirele evreiești ale județului Sălaj", aprofundează analiza epigrafică și iconografică din perspectivă interdisciplinară. După contextualizarea evoluției artei sepulcrale evreiești est-europene în secolele XIX–XX și a stării actuale a patrimoniului funerar din regiune, am prezentat studiile de caz care constituie contribuția empirică a capitolului. La Dragu am documentat, pe baza adeverinței Parohiei Ortodoxe și a istoriei orale, groapa comună în care au fost înhumați trei evrei din Chichișa, împușcați la 12 septembrie 1940, demonstrând că masacrul de la Treznea se înscrie într-un lanț regional de violențe. La Zimbor am analizat un epitaf poetic dedicat lui Hilel ben Șahar, fiul lui Iacob Brunner, mort la Budapesta în 5678, iar la Ileanda trei monumente – un epitaf masculin clasic din 5684, piatra lui Meir Itzhak cu simbolul rar al lirei și monumentul lui Marat Gitel, cu sfeșnic și epitaf de tip *Eșet Ḥayil* –, cărora li se adaugă

epitaful rabinic cu coroană din Cehu Silvaniei, atribuit probabil lui Șlomo Leizer Lisson. Sinteza comparativă confirmă stabilitatea formulelor consacrate indiferent de gen, stil sau epocă, dar și pătrunderea influențelor central-europene în morfologia pietrelor și în bilingvismul sau trilingvismul inscripțiilor. Capitolul se încheie cu analiza proiectului „Memorialul Holocaustului din Transilvania de Nord", conceput și coordonat de noi împreună cu Comunitatea Evreilor din Zalău și Federația Comunităților Evreiești din România, ca formă de valorificare publică a cercetării de teren și de construcție a memoriei prin spațiu și document.

Al șaselea capitol reunește concluziile generale, contribuțiile originale, limitele cercetării și perspectivele de conservare. Am formulat șapte concluzii majore: patrimoniul funerar evreiesc din Sălaj reprezintă principala infrastructură materială a memoriei evreiești locale; cimitirele funcționează ca „arhive în piatră", comparabile cu arhivele documentare; specificul epigrafic sălăjean îmbină continuitatea tradiției aşkenaze cu influențe transilvănene și central-europene, ceea ce arată că spațiul funerar sălăjean nu este periferic cultural; degradarea actuală a siturilor este expresia unei discontinuități structurale produse în 1944; modelul de triangulare a surselor – observație directă, memorie orală, documente istorice, evidențe cadastrale și cartografiere – este transferabil altor județe; cercetarea cimitirelor evreiești nu poate fi o practică neutră de inventariere, ci presupune o etică a locului sacru; iar memoria orală și toponimia sunt instrumente euristice prețioase, dar nu substitute ale verificării documentare. Contribuțiile originale ale tezei se situează pe cinci planuri: corpusul documentar construit, extinderea hărții siturilor funerare cunoscute, analiza epigrafică și iconografică a patrimoniului ca sursă primară, modelul metodologic de documentare non-invazivă aplicabil siturilor rurale vulnerabile și integrarea analizei discursului antisemit interbelic într-o lectură mai largă a dispariției urmelor materiale. Limitele cercetării – incompletitudinea arhivelor locale, degradarea unor inscripții, fragmentaritatea memoriei orale și dificultatea stabilirii unor cronologii exacte – impun prudență interpretativă, dar confirmă urgența continuării documentării, digitalizării și conservării preventive. Ca direcții viitoare am propus extinderea corpusului la scara nord-vestului Transilvaniei, dezvoltarea unei platforme GIS integrate pentru patrimoniul funerar evreiesc, aprofundarea analizei epigrafice și lingvistice și integrarea rezultatelor în programe de educație privind Holocaustul, istoria locală multietnică și etica memoriei.

În concluzie, teza demonstrează că patrimoniul funerar evreiesc din județul Sălaj poate fi înțeles simultan ca sursă istorică, arhivă epigrafică, spațiu sacru și infrastructură a memoriei colective. Prin articularea cercetării de teren cu analiza istorică, epigrafică, memorială și discursivă, am propus un model integrat de cercetare în care rigoarea științifică este inseparabilă de etica locului și de responsabilitatea publică a memoriei. Cimitirele evreiești din Sălaj nu apar astfel doar ca urme ale unui trecut distrus, ci ca martori activi ai unei istorii care continuă să solicite cunoaștere, asumare și grijă instituțională: în absența

unei asemenea asumări, acest patrimoniu riscă să rămână un patrimoniu al tăcerii; prin cercetare, protejare și valorizare, el poate deveni un patrimoniu al responsabilității.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Izvoare primare

Antal Has, Cristina, Jurnal de teren. Cimitirele evreiești și locurile memoriei evreiești din județul Sălaj, manuscris, 2019–2025.

Arhiva Comunității Evreiești din Zalău, colecția Mărturii orale, Zalău, 2019.

Arhiva Comunității Evreilor din Zalău.

Arhiva Comunității Evreilor din Zalău, Document intern privind groapa comună de la Dragu.

Arhiva Comunității Evreilor din Zalău, Documente interne privind cimitirele evreiești din județul Sălaj, 1945–1992.

Arhiva Comunității Evreilor din Zalău, dosar Cimitirul evreiesc din Șimleu Silvaniei.

Arhiva Comunității Evreilor din Zalău, Inventar cimitire evreiești.

Arhiva MAE – România, Fond Paris 1919, dos. 14/III, corespondența I. I. C. Brătianu – A. Vaida-Voievod.

Arhivele Naționale ale României, București, fond Consiliul Dirigent, seria Administrației județene și comunale.

Arhivele Naționale ale României – Direcția Județeană Sălaj, fond Comunitatea Evreilor Zalău, dos. 7/1890–1944.

Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Sălaj, fond Prefectura județului Sălaj, P – administrativ.

Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Sălaj, fond Prefectura județului Sălaj, Subprefect – administrativ.

Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Sălaj, fond Prefectura județului Sălaj, Vicecomite – administrativ.

Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Sălaj, fond Primăria orașului Șimleu Silvaniei – administrativ.

Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Sălaj, fond Tribunalul județean Sălaj, seria Firme.

Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Sălaj, fonduri de stare civilă și administrative privind comunitatea evreiască din Jibou, registre de nașteri și căsătorii, sfârșitul secolului al XIX-lea – perioada interbelică.

Cercetare de teren a autoarei, corpusul cimitirelor evreiești din județul Sălaj, fișe de teren, documentare fotografică și observații directe, 2014–2025.

Cercetare de teren a autoarei, județul Sălaj, 2019–2025.

Corespondență privată cu descendenți ai familiei Holtzer, SUA, 2019–2022, arhiva de cercetare a autoarei.

Cronica orașului Szilágysomlyó, manuscris, mențiuni privind școala izraelită.

Documentația proiectului Memorialul Holocaustului din Transilvania de Nord, Zalău, arhiva autoarei, 2019–2021.

Federația Comunităților Evreiești din România, Documentații cadastrale și topografice privind cimitirele evreiești din județul Sălaj.

Federația Comunităților Evreiești din România, Patrimoniul funerar evreiesc din județul Sălaj, raport intern, București, 2007.

Federația Comunităților Evreiești din România, Plan de situație / ridicare topografică a cimitirului evreiesc din Băbeni, document tehnic, scara 1:1000, 2021.

Interviuri și comunicări genealogice cu descendenți ai familiei Holtzer, SUA, 2019–2022, arhiva de cercetare a autoarei.

Judecătoria Zalău, dosar nr. 941/337/2019, înscrisuri tehnice, extrase de carte funciară și planuri de situație privind delimitarea cimitirului evreiesc din Meseșenii de Sus.

Parohia Dragu, Protopopiatul Zalău, Episcopia Sălajului, Adeverință nr. înreg. 18/5.10.2025, Dragu, 5 octombrie 2025, privind înhumarea în cimitirul parohial din Dragu a lui Roth Isidor, Olar L. Ieremia și Avrum Porghetz.

Proiect de cartografiere a cimitirelor evreiești din Sălaj, arhiva autoarei, 2019–2025.

Consiliul Județean Sălaj, Studiu de fundamentare privind evoluţia istorico-urbanistică a oraşului Jibou, Zalău, 2021.

Consiliul Local al Comunei Hida, Plan Urbanistic General al Comunei Hida, județul Sălaj. Memoriu general, documentație de urbanism elaborată de S.C. Aedilis Proiect S.R.L., Baia Mare, 2012–2013.

Consiliul Local al Municipiului Zalău, Hotărârea nr. 224 din 29 iulie 2021 privind neexercitarea dreptului de preempțiune al Municipiului Zalău pentru cumpărarea imobilului înscris în Lista Monumentelor Istorice 2015 la poziția 326, cod SJ-II-a-B-04988, Zalău, 2021.

Council of Europe, Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, CETS No. 199, Faro, 27 October 2005.

Decret-Lege pentru dobândirea cetățeniei române, 30 decembrie 1918.

Decret-Lege nr. 196/13 martie 1942 pentru combaterea camuflării bunurilor evreiești.

European Jewish Heritage Initiative, Shared Heritage: The Jewish Contribution to European Culture, Strasbourg, 2018.

Federația Comunităților Evreiești din România, Calendarul iudaic și normele rituale ale Federației Comunităților Evreiești din România, București, 2019–2026.

Federația Comunităților Evreiești din România, Memoria cimitirelor evreiești, București, Federația Comunităților Evreiești din România, 2007.

Federația Comunităților Evreiești din România, Raport de activitate 2020–2024, București, f.a.

Federația Comunităților Evreiești din România, Raport privind starea sinagogilor și cimitirelor evreiești din România, București, 2021.

Federația Comunităților Evreiești din România, Regulament privind organizarea și administrarea cimitirelor mozaice, București, 2018.

Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", Anuarul 2022: Memorie, istorie, educație, București, 2022.

Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", Educația memoriei în spațiul public românesc, București, 2021.

Legea XLII/1895 privind recunoașterea religiei israelite, Monitorul Legilor și Decretelor Ungariei, 1895.

Legea învățământului secundar și superior, 1912.

Legea nr. 102/2014 privind cimitirele, crematoriile umane și serviciile funerare.

Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor, Monitorul Oficial al României, nr. 11, 2007.

Legea pentru înființarea Subsecretariatului de Stat pentru minorități, Monitorul Oficial, decembrie 1920.

Ministerul Culturii, Ghid privind protejarea patrimoniului evreiesc din România, București, 2019.

Ministerul Culturii, Lista Monumentelor Istorice 2015 – Județul Sălaj, anexă la Ordinul ministrului culturii nr. 2.828 din 24 decembrie 2015, Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 113 bis, 15 februarie 2016.

Monitorul Oficial al României, nr. 1, 1919.

Primăria Municipiului Zalău, Actualizare Plan Urbanistic General Municipiul Zalău, județul Sălaj. Volumul I – Memoriul general, Zalău, 2023.

Primăria Municipiului Zalău, Actualizarea Planului Urbanistic General al Municipiului Zalău și Regulamentul Local de Urbanism aferent acestuia. Volumul II – Regulamentul Local de Urbanism, Zalău, 2023.

Regulamentul nr. 4/31 ianuarie 1942 pentru organizarea Centralei Evreilor din România.

Regulamentul personalului didactic din școlile de stat, 1913.

Regulamentul pentru școlile profesionale de stat, 1907.

România, Statutul Federației Comunităților Evreiești din România – Cultul Mozaic, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 999 din 27 august 2008, Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 670, 29 septembrie 2008.

Tratatul privind minoritățile naționale, Paris, 9 decembrie 1919.

UNESCO, Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, Paris, 1972.

UNESCO World Heritage Committee, „Decision 44 COM 8B.39, ShUM Sites of Speyer, Worms and Mainz, Germany", 2021.

United States Holocaust Memorial Museum, Romania: Jewish Cemeteries Documentation Project, Washington, DC, 2020.

Anonymus, Gesta Hungarorum, ed. György Györffy, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1977.

Anonymus, Gesta Hungarorum: Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről, trad. Dezső Pais, cu contribuții de György Györffy, Budapest, Magyar Helikon, 1975.

Anonymus, Gesta Hungarorum, în János M. Bak, Martyn C. Rady și László Veszprémy, ed. și trad., Anonymus and Master Roger: The Deeds of the Hungarians; Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars, Budapest and New York, Central European University Press, 2010.

Dányi, Dezső, ed., Az 1850. évi erdélyi népszámlálás, Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1994.

Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, I, A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint, Budapest, Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1912.

Melbert, N., ed., Anuarul „Socec" al României-Mari, București, Editura Librăriei Socec & Co., 1925.

Recensământul general al populației României din 29 decembrie 1930, București, Institutul Central de Statistică, 1938.

Varga, E. Árpád, Erdély etnikai és felekezeti statisztikája, II, Bihar, Máramaros, Szatmár és Szilágy megye. Népszámlálási adatok 1850/1869–1992 között, Budapest–Csíkszereda, Teleki László Alapítvány–Pro-Print Könyvkiadó, 1999.

Varga, E. Árpád, Erdély etnikai és felekezeti statisztikája. Népszámlálási adatok 1850–2002 között, disponibil online la: https://varga.adatbank.ro/, accesat la 23 februarie 2022.

Gazeta Transilvaniei, Brașov, iunie 1919.

Nagykároly és Vidéke, Carei, 1909.

Renașterea Română, Sibiu, nr. 24, 28 martie 1919.

Românul, Arad, mai 1919.

Babylonian Talmud, Berakhot 18a.

Biblia Hebraică, Kohelet 12:7.

Feinstein, Moshe, Responsa Igrot Moshe: Yoreh Deah, II, 1960.

Halaha și practica funerară iudaică, București, Hasefer, 2005.

Joseph Karo, Shulchan Arukh, Orach Chayim 2:6.

Joseph Karo, Shulchan Arukh, Yoreh De'ah 363:1.

Shulchan Aruch, Yoreh Deah, secțiunea 352.

Siddur – Cartea de rugăciuni a Cultului Mozaic, traducere românească, București, Hasefer, 2014.

Taharah Manual of the Chevra Kadisha, New York, 2008.

Talmud Bavli, Moed Katan 27b.

The Babylonian Talmud. Seder Zera‘im: Berakoth, ed. Isidore Epstein, London, Soncino Press, 1948.

Bibliografie

Alt-Schäßburg: Istorie și patrimoniu, Sighișoara, Muzeul de Istorie Sighișoara, 2015.

Ancel, Jean, Contribuții la istoria României. Problema evreiască, 1933–1944, 2 vol., II, București, Hasefer, 2001.

Ancel, Jean, și Theodor Lavi, ed., Pinkas ha-kehilot: Romanyah. Entsiklopedyah shel ha-yishuvim ha-Yehudiyim le-min hivasdam ve-‘ad le-ahar Sho’at Milhemet ha-‘olam ha-sheniyah, II, Jerusalem, Yad Vashem, 1980.

Ariès, Philippe, Omul în fața morții, București, Editura Meridiane, 1996.

Ashkenazi, Shmuel, și Dov Jarden, Ozar Rashe Tevot: Thesaurus of Hebrew Abbreviations, Jerusalem, Rubin Mass, 1976.

Assmann, Aleida, Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

Assmann, Jan, Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

Bar-Levav, Avriel, „Jewish Attitudes towards Death: A Society between Time, Space and Texts”, în Stefan C. Reif, Andreas Lehnardt și Avriel Bar-Levav, ed., Death in Jewish Life: Burial and Mourning Customs Among Jews of Europe and Nearby Communities, Berlin–Boston, De Gruyter, 2014, pp. 3–16.

Bartov, Omer, și Joanna Michlic, ed., Shatterzone of Empires: Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands, Bloomington, Indiana University Press, 2013.

Berkovic, Sally, Death Duties: The Chevra Kadisha Jewish Burial Society, London, Fishburn Books, 2022.

Bis, Magdalena, „The State of Archaeological Research on Jewish Cemeteries in Central Europe: A New Approach”, Fasciculi Archaeologiae Historicae, 36, 2023, pp. 35–62.

Bohm-Duchen, Monica, After Auschwitz: Responses to the Holocaust in Contemporary Art, London, Lund Humphries, 1995.

Boia, Lucian, România, țară de frontieră a Europei, București, Humanitas, 2002.

Bourdieu, Pierre, Ce que parler veut dire, Paris, Fayard, 1982.

Braham, Randolph L., și Zoltán Tibori Szabó, ed., Enciclopedia geografică a Holocaustului din Transilvania de Nord, Chișinău, Editura Cartier, 2019.

Braham, Randolph L., The Geographical Encyclopedia of the Holocaust in Hungary, III, Evanston, Illinois, Northwestern University Press, 2013.

Braham, Randolph L., The Holocaust in Northern Transylvania, New York, Columbia University Press, 1983.

Braham, Randolph L., The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary, rev. ed., 2 vol., Detroit, Wayne State University Press, 2000.

Branişte, Ene, Liturgica generală, Bucureşti, Editura Institutului Biblic şi de Misiune Ortodoxă, 1993.

Buda, Grigore, Jewish Economy and Society in Sălaj, 1918–1940, rezumat al tezei de doctorat, Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, 2013.

Carmel, Philip, Ruth Ellen Gruber, Hanna Szemző, Andrea Tönkő şi Diána Vonnák, Jewish Cemeteries and Sustainable Protection: The ESJF Handbook of Sustainable Heritage Tourism, Frankfurt, European Jewish Cemeteries Initiative, 2020.

Carmilly-Weinberger, Moshe, Istoria evreilor din Transilvania, 1623–1944, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994.

Catehismul Bisericii Catolice, Iaşi, Editura Presa Bună, 2003.

Černá, Petra, şi Jan Vladař, „Basic Steps of Jewish Cemeteries Documentation", în Jiří Blažek, Kamila Veverková şi David Biernot, ed., Šalom: Pocta Bedřichu Noskovi k sedmdesátým narozeninám, Chomutov, L. Marek, 2012, pp. 364–383.

Chende-Roman, Gheorghe, Dicţionar etimologic al localităţilor din judeţul Sălaj, Zalău, Editura Silvania / Editura Caiete Silvane, 2006.

Colls, Caroline Sturdy, şi Kevin Colls, „Holocaust Victims, Jewish Law and the Ethics of Archaeological Investigations", Heritage, Memory and Conflict Journal, 3.1, 2023, pp. 25–30.

Comisia Internaţională pentru Studierea Holocaustului în România, Raport final, ed. Tuvia Friling, Radu Ioanid şi Mihail E. Ionescu, Iaşi, Polirom, 2004.

Cooley, Alison E., The Cambridge Manual of Latin Epigraphy, Cambridge, Cambridge University Press, 2012.

Corrigan, John, ed., The Spatial Humanities: GIS and the Future of Humanities Scholarship, Bloomington, Indiana University Press, 2010.

Csók, Zsolt, „Thoughts on the Formation and Settlement Development of the Medieval County of Crasna, during the 11th–13th Centuries", Transilvania, 3–4, 2015, pp. 45–53.

Daniélou, Jean, Teologia iudeo-creştinismului, Bucureşti, Editura Herald, 2002.

Dărăban, Valentin, Doru E. Goron, Ioan Lăpuşan şi Ionel Penea, Tiparul sălăjean. File de istorie, Zalău, Arhivele Statului – Filiala Sălaj, 1980.

Deletant, Dennis, Hitler's Forgotten Ally: Ion Antonescu and His Regime, Romania, 1940–1944, London, Palgrave Macmillan, 2006.

Dershowitz, Nachum, şi Edward M. Reingold, Calendrical Calculations: The Ultimate Edition, 4th ed., Cambridge, Cambridge University Press, 2018.

Eliade, Mircea, Istoria credinţelor şi ideilor religioase, III, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1991.

Fairclough, Norman, Language and Power, London, Longman, 1989.

Fătu, Mihai, Mircea Muşat, Ion Ardeleanu şi Vasile Arimia, Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940 – octombrie 1944, Bucureşti, Editura Politică, 1985.

Fodorean, Ioan, „Organizarea administrativă a României în 1919–1945”, geo-spatial.org, 2013.

Foucault, Michel, Arheologia cunoaşterii, Bucureşti, Editura Univers, 1999.

Francis, Doris, Leonie Kellaher şi Georgina Neophytou, The Secret Cemetery, Oxford–New York, Berg, 2005.

Ghergariu, Leontin, Zălaul. Schiţă monografică, Zalău, Tipografia „Luceafărul”, 1926.

Gidó, Attila, Două decenii. Evreii din Cluj în perioada interbelică, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, 2014.

Gidó, Attila, „On Transylvanian Jews. An Outline of a Common History”, Studii de Atelier. Working Papers in Romanian Minority Studies, 17, 2009, pp. 5–40.

Gidó, Attila, „The Hungarian Bureaucracy and the Administrative Costs of the Holocaust in Northern Transylvania”, Hungarian Historical Review, 4.3, 2015, pp. 641–672.

Giladi, David, ed., Sefer Yehude Salaź–Siládi = Salaj–Szilágy-megye zsidóságának emlékkönyve = Memorial-book of Salaj–Szilagy Jewry, Tel Aviv, Va‘ad Yehude Szilagy be-Yiśra’el / Szilágysági Zsidóság Emlékkönyvének Szerkesztőbizottsága, 1989.

Ginzburg, Carlo, „Microhistory: Two or Three Things That I Know about It”, Critical Inquiry, 20.1, 1993, pp. 10–35.

Ginzburg, Carlo, The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller, trad. John Tedeschi şi Anne Tedeschi, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1980.

Goberman, David, Carved Memories: Heritage in Stone from the Russian Jewish Pale, trad. Alec Berner, New York, Rizzoli, 2000.

Gondos, Andrea, „Isaiah Tishby, Új Kelet (New East), and the Cultural Mediation of Zionism in Transylvania, 1920–1930”, Contemporary Review of the Middle East, 6.3–4, 2019, pp. 293–308.

Goodenough, Erwin R., Jewish Symbols in the Greco-Roman Period, I–XIII, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1953–1968.

Gregory, Ian N., şi Paul S. Ell, Historical GIS: Technologies, Methodologies, and Scholarship, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

Grigorescu, Felicia, Forme de artă în cimitire evreieşti din nord-vestul României = Forms of Art in the Jewish Cemeteries in the North-West of Romania, Satu Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2013.

Grigorescu, Felicia, „Piatra funerară. Forme de manifestare artistică în cimitirele iudaice din nord-vestul României", Satu Mare. Studii şi comunicări, XXVIII/II, 2012, pp. 133–136.

Grigorescu, Felicia, „Simboluri religioase în cimitire evreieşti din nord-vestul României", Satu Mare. Studii şi comunicări, XXIX/II, 2013, pp. 223–236.

Gruber, Ruth Ellen, Jewish Heritage in Europe: New Perspectives on Its History and Future, London, Littman Library of Jewish Civilization, 2013.

Gruber, Ruth Ellen, Jewish Heritage Travel: A Guide to Eastern Europe, Washington, DC, National Geographic, 2007.

Gruber, Ruth Ellen, Virtually Jewish: Reinventing Jewish Culture in Europe, Berkeley, University of California Press, 2002.

Gruber, Samuel D., şi Ladislau Gyémánt, Historic Jewish Sites in Romania, Washington, DC, United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad, 2010.

Harrison, Rodney, Heritage: Critical Approaches, London and New York, Routledge, 2013.

Hartman, Zvi, Anti-Semitism in Romania: The Image of the Jew in the Romanian Society. Bibliography, Tel Aviv, Tel Aviv University, 1993.

Hastings, Adrian, The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism, Cambridge, Cambridge University Press, 1997.

Hirsch, Marianne, Family Frames: Photography, Narrative, and Postmemory, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1997.

Hirsch, Marianne, „The Generation of Postmemory", Poetics Today, 29.1, 2008, pp. 103–128.

Hirsch, Marianne, The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust, New York, Columbia University Press, 2012.

International Commission on the Holocaust in Romania, Final Report, Bucharest, 2004.

International Commission on the Holocaust in Romania, The Holocaust in Northern Transylvania, Jerusalem, Yad Vashem / International Commission on the Holocaust in Romania, 2005.

Ioanid, Radu, Evreii sub regimul Antonescu, Bucureşti, Hasefer, 1997.

Ioanid, Radu, The Holocaust in Romania: The Destruction of Jews and Roma under the Antonescu Regime, 1940–1944, 2nd ed., Chicago, Ivan R. Dee, 2008.

Jastrow, Marcus, A Dictionary of the Targumim, the Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature, London, Luzac, 1903.

Jurová, Jarmila, şi Marek Debnár, „Interpretation of Values in the Epitaphs on the Tombstones of Old Jewish Cemetery in Bratislava”, Communications: Scientific Letters of the University of Žilina, 20.1A, 2018, pp. 71–75.

Kaplan, Yosef, „Memory, Language, and Faith: Epigraphic Formulas in Jewish Cemeteries”, Jewish Social Studies, 22, 2016.

Keren-Kratz, Menachem, „The Politics of a Religious Enclave: Orthodox Jews in Interwar Transylvania, Romania”, Modern Judaism, 37.3, 2017, pp. 363–391.

Klein, Isaac, A Guide to Jewish Religious Practice, New York, Jewish Theological Seminary of America, 1979.

Kolatch, Alfred J., The Jewish Book of Why, New York, Jonathan David Publishers, 1981.

Krinsky, Carol Herselle, Synagogues of Europe: Architecture, History, Meaning, New York, NY and Cambridge, MA, Architectural History Foundation and MIT Press, 1985.

Kuller, Hary, Evreii din România: Studii documentare, 1866–1938, Bucureşti, Hasefer, 2004.

Künzel, Hannelore, Synagogue Art and Architecture in Central Europe, Berlin, De Gruyter, 2011.

Lamm, Maurice, The Jewish Way in Death and Mourning, New York, Jonathan David Publishers, 1969.

Lehmann, Richard, „Abbreviations”, în Fred Skolnik, editor-in-chief, şi Michael Berenbaum, executive editor, Encyclopaedia Judaica, 2nd ed., vol. 1, Detroit, Macmillan Reference USA, 2007, pp. 237–239.

Levi, Giovanni, „On Microhistory”, în Peter Burke, ed., New Perspectives on Historical Writing, 2nd ed., Cambridge, Polity Press, 2001, pp. 97–119.

Livezeanu, Irina, Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1995.

Lowenthal, David, The Heritage Crusade and the Spoils of History, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Lustig, Oliver, Atunci, acolo... la Auschwitz, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1977.

Madgearu, Alexandru, The Romanians in the Anonymous Gesta Hungarorum: Truth and Fiction, Cluj-Napoca, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2005.

Marrus, Michael R., The Holocaust in History, Toronto, Key Porter Books, 2000.

Matero, Frank G., şi Judy Peters, „Survey Methodology for the Preservation of Historic Burial Grounds and Cemeteries”, APT Bulletin, 34.2/3, 2003, pp. 37–45.

Melton, J. Gordon, The Encyclopedia of Protestantism, New York, Facts on File, 2005.

Mendelsohn, Ezra, The Jews of East Central Europe Between the World Wars, Bloomington, Indiana University Press, 1983.

Nagy, Pál, Comitatele istorice ale Transilvaniei, Budapesta, 2002.

Nahon, Gérard, Inscriptions hébraïques et juives de France médiévale, Paris, Les Belles Lettres, 1986.

Nastasă, Lucian, Andreea Andreescu și Andreea Varga, ed., Evreii din România, 1945–1965, Cluj-Napoca, Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, 2003.

Nastasă, Lucian, ed., Antisemitismul universitar în România, 1919–1939: mărturii documentare, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale / Kriterion, 2011.

Nastasă-Kovács, Lucian, ed., Pogromul itinerant sau decembrie antisemit: Oradea, 1927, București, Curtea Veche Publishing, 2014.

Nastasă-Kovács, Lucian, „Memorie și ingratitudine post-Holocaust: cazul Marianne Kardos”, în Valentin Ghiță, ed., File din istoria evreimii clujene, III, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, pp. 101–118.

Nora, Pierre, „Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, Representations, 26, 1989, pp. 7–24.

Nora, Pierre, ed., Les lieux de mémoire, I–III, Paris, Gallimard, 1984–1992.

Nosonovsky, Michael, „Hebrew Gravestone Inscriptions from Jewish Cemeteries in the Raysn Region, Belarus and Ukraine”, Materials in Archaeology and History of Ancient and Medieval Crimea, 13, 2021, pp. 954–988.

Păunescu, Alina, Arhitectura sinagogilor din Transilvania, 1850–1930, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019.

Petri, Mór, Szilágy vármegye monographiája, IV, Szilágy vármegye községeinek története L–Z, Zilah, Szilágy vármegye közönsége, 1902.

Petuchowski, Jakob J., și Michael Brocke, The Death and Burial of the Jews, London, Routledge & Kegan Paul, 1986.

Portelli, Alessandro, „What Makes Oral History Different”, în Robert Perks și Alistair Thomson, ed., The Oral History Reader, 2nd ed., London and New York, Routledge, 2006, pp. 63–74.

Porumb-Ghiurco, Ciprian, „On the Borderline Between Tradition and Modernity. The Socio-Professional Structure of the Sălaj Population Between 1880 and 1941”, Philobiblon, 24.1, 2019, pp. 113–126.

Rabbinical Commission for Jewish Cemeteries in Poland, Guidelines for the Preservation of Jewish Cemeteries, Warsaw, Rabbinical Commission for Jewish Cemeteries in Poland, f.a.

Rady, Martyn C., „The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla: A Translation”, The Slavonic and East European Review, 87.4, 2009, pp. 681–727.

Reif, Stefan C., Andreas Lehnardt şi Avriel Bar-Levav, ed., Death in Jewish Life: Burial and Mourning Customs Among Jews of Europe and Nearby Communities, Berlin–Boston, De Gruyter, 2014.

Reiner, Avraham Rami, „The Dead as Living History: On the Publication of Die Grabsteine vom jüdischen Friedhof in Würzburg 1147–1346", în Stefan C. Reif, Andreas Lehnardt şi Avriel Bar-Levav, ed., Death in Jewish Life: Burial and Mourning Customs Among Jews of Europe and Nearby Communities, Berlin–Boston, De Gruyter, 2014, pp. 199–212.

Ritchie, Donald A., Doing Oral History, 3rd ed., New York, Oxford University Press, 2015.

Rothberg, Michael, Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization, Stanford, CA, Stanford University Press, 2009.

Rubenstein, Jeffrey L., „Roshei Tevot: The Use of Acronyms in Rabbinic Literature", Hebrew Studies, 34, 1993.

Rusu, Dorin, Naționalism și antisemitism în presa românească interbelică, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2014.

Shafir, Michael, Romania: Politics, Economics and Society, Boulder, CO, Lynne Rienner, 1985.

Shalem, Avinoam, What Do We Talk About When We Talk About Heritage?, Berlin, De Gruyter, 2020.

Shapiro, Paul A., „The Fate of Jewish Heritage in Eastern Europe", în Ruth Ellen Gruber, ed., Jewish Cultural Heritage and Preservation, New York, Council of Jewish Museums, 2002, pp. 33–49.

Shapiro, Paul, Preserving Jewish Cemeteries in Eastern Europe, Washington, DC, United States Holocaust Memorial Museum, 2010.

Singer, Isidore, ed., The Jewish Encyclopedia: A Descriptive Record of the History, Religion, Literature, and Customs of the Jewish People, vol. XI, Samson–Talmid Hakam, New York and London, Funk and Wagnalls Company, 1905.

Skóra, Kalina, „Houses of Graves of Central-East Europe: Archaeology about Jewish Funeral Rituals", Fasciculi Archaeologiae Historicae, 36, 2023, pp. 63–97.

Smith, Laurajane, Uses of Heritage, London and New York, Routledge, 2006.

Solomovici, Teșu, Istoria evreilor din România: 2000 de ani de existență, II, Evreimea în anii comunismului și după, București, Editura Teșu, 2007.

Spier, Arthur, The Comprehensive Hebrew Calendar: Twentieth to Twenty-second Century, 5660–5860, 1900–2100, Jerusalem–New York, Feldheim Publishers, 1986.

Spinks, Bryan D., Death and the Churches, Aldershot, Ashgate, 2002.

Stan, Florin C., „Relaţiile bilaterale România–Israel 1948–1959. O cronologie", Caiete Diplomatice, Anul II, 2, 2014, pp. 5–43.

Suciu, Coriolan, Dicționar istoric al localităților din Transilvania, II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.

Szabó, M. Attila, Magyar oktatási intézmények a Magura aljában. A szilágysomlyói gimnázium története, Székelyudvarhely, 2011.

Szabó, M. Attila, și Iván József, Szilágysomlyó város krónikája és adattára, 1251–1945, 2 vol., Szilágysomlyó, Magánkiadás, 2020.

Tarlow, Sarah, și Liv Nilsson Stutz, ed., The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial, Oxford, Oxford University Press, 2013.

Thompson, Paul, The Voice of the Past: Oral History, 3rd ed., Oxford, Oxford University Press, 2000.

Tóth, Katalin B., „The Jewish Cemetery as Jewish and Non-Jewish Heritage: The Heritagization of a Local Cemetery in Hungary", Acta Ethnographica Hungarica, 68.2, 2024, pp. 437–456.

Trigg, Dylan, „The Place of Trauma: Memory, Hauntings, and the Temporality of Ruins", Memory Studies, 2.1, 2009, pp. 87–101.

Trouillot, Michel-Rolph, Silencing the Past: Power and the Production of History, Boston, Beacon Press, 1995.

Turda, Marius, „The Ambiguous Victim: Miklós Nyiszli's Narrative of Medical Experimentation in Auschwitz-Birkenau", Historein, 14.1, 2014, pp. 43–58.

Van der Horst, Pieter W., Ancient Jewish Epitaphs: An Introductory Survey of a Millennium of Jewish Funerary Epigraphy, 300 BCE–700 CE, Kampen, Kok Pharos, 1991.

Varga, Attila, The Jews of Transylvania between Emancipation and Destruction, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2019.

Volovici, Leon, Ideologia naționalistă și «problema evreiască», Iași, Polirom, 1995.

Wedeł-Domaradzka, Agnieszka, „On the Need to Protect Cemeteries and Memorials in Europe: The Perspective of the Convention on the Protection of the World Cultural and Natural Heritage and Hungarian and Polish Regulations", Central European Journal of Comparative Law, 3.2, 2022, pp. 201–216.

Weinreich, Max, History of the Yiddish Language, ed. Paul Glasser, trad. Shlomo Noble, with the assistance of Joshua A. Fishman, 2 vol., New Haven–London, Yale University Press, 2008.

Williams, Margaret H., Jews in a Graeco-Roman Environment, Tübingen, Mohr Siebeck, 1998.

Wischnitzer, Rachel, The Architecture of the European Synagogue, Philadelphia, Jewish Publication Society, 1964.

Wodziński, Marcin, „Tombstones", în Gershon D. Hundert, ed., The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, New Haven, CT, Yale University Press, 2008.

Yaari, Avraham, Hebrew Tombstone Inscriptions and Their Symbolism, Jerusalem, 1956.

Yaari, Avraham, Sefer ha-Rashe Tevot, Jerusalem, 1947.

Young, James E., The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning, New Haven, CT, Yale University Press, 1993.

Sitografie

„A Guide to Jewish Acronyms and Abbreviations", My Jewish Learning, disponibil online la: https://www.myjewishlearning.com/article/a-guide-to-jewish-acronyms-and-abbreviations/, accesat la 22 februarie 2022.

„Cehul Silvaniei Romania", în Pinkas Hakehillot: Encyclopedia of Jewish Communities, Romania, II, Jerusalem, Yad Vashem, 1980, disponibil online la: https://www.jewishgen.org/Yizkor/pinkasromania/rom200227.html, accesat la 23 februarie 2022.

Center for Jewish Art, Hebrew University of Jerusalem, „Ukraine: Jewish Architecture and Cemeteries", Newsletter, 15, Summer 2000, Bezalel Narkiss Index of Jewish Art, disponibil online la: https://cja.huji.ac.il/home/browser.php?mode=nl15, accesat la 15 august 2024.

Comunitatea Evreilor din București, „Cimitire București", Federația Comunităților Evreiești din România – Cultul Mozaic, disponibil online la: https://www.jewishfed.ro/index.php/actualitate-comunitati/92-comunitatea-evreilor-din-bucuresti/cimitire/1578-cimitire-bucuresti, accesat la 22 februarie 2020.

„Efectele juridice şi organizatorice produse de modificările la Statutul F.C.E.R. – Cultul Mozaic", Realitatea Evreiască, nr. 450–451, 1–31 mai 2015, p. 8, disponibil online la: https://www.jewishfed.ro/downloads/realitatea/RE450-451.pdf, accesat la 20 februarie 2020.

ESJF European Jewish Cemeteries Initiative, „Publications and Reports", disponibil online la: https://www.esjf-cemeteries.org/publications-and-reports/, accesat la 15 august 2024.

ESJF European Jewish Cemeteries Initiative, „Surveys", disponibil online la: https://www.esjf-cemeteries.org/surveys/, accesat la 15 iunie 2020.

European Holocaust Research Infrastructure, „Guidelines for Identifying Relevant Documentation for Holocaust Research, Education and Remembrance", disponibil online la: https://www.ehri-project.eu/guidelines-identifying-relevant-documentation-holocaust-research-education-and-remembrance, accesat la 23 februarie 2024.

„Funerary Symbolism", Virtual Shtetl, POLIN Museum of the History of Polish Jews, disponibil online la: https://sztetl.org.pl/en/glossary/funerary-symbolism, accesat la 23 februarie 2024.

Hebcal, „Hebrew Date Converter”, disponibil online la: https://www.hebcal.com/converter, accesat la 24 februarie 2026.

Israel Genealogical Society și Ben-Zvi Institute, Jewish Cemeteries: An Annotated Bibliography, Jerusalem, Israel Genealogical Society and Ben-Zvi Institute, 2014, disponibil online la: https://genealogy.org.il/wordpress/wp-content/uploads/2015/11/CemeteriesBibliography2014.pdf, accesat la 15 august 2024.

Jewish Heritage Europe, „Jewish Cemeteries – General Online Resources”, disponibil online la: https://jewish-heritage-europe.eu/cemeteries/resources/general-online-resources/, accesat la 24 februarie 2025.

JewishGen Communities Database, disponibil online la: https://www.jewishgen.org/Communities/, accesat la 1 iunie 2022.

JewishGen Yizkor Book Project, Memorial Book of Salaj-Szilagy Jewry, disponibil online la: https://www.jewishgen.org/yizkor/salaj/salaj.html, accesat la 22 februarie 2024.

Katz, Dovid, „Yiddish”, The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, disponibil online la: https://encyclopedia.yivo.org/article.aspx/Language/Yiddish, accesat la 23 februarie 2024.

Levin, Vladimir, Expedition of the Center for Jewish Art to Romania. May 2025. Preliminary Report, Jerusalem, Center for Jewish Art, Hebrew University of Jerusalem, 2025, disponibil online la: https://cja.huji.ac.il/home/pics/projects/ReportonexpeditiontoRomania_May-2025.pdf, accesat la 3 mai 2026.

Lo Tishkach Foundation, European Jewish Cemeteries Initiative, disponibil online la: https://www.lo-tishkach.org/, accesat la 18 ianuarie 2021.

„Rabbinical Commission Guidelines for the Preservation of Jewish Cemeteries”, Virtual Shtetl, disponibil online la: https://sztetl.org.pl/en/wytyczne-komisji-rabinicznej-do-spraw-cmentarzy, accesat la 24 august 2024.

Rohatyn Jewish Heritage, „Surveying Jewish Cemeteries”, disponibil online la: https://rohatynjewishheritage.org/en/surveys/, accesat la 24 august 2024.

„Szilágycseh”, Civiltérkép, disponibil online la: https://civilterkep.ro/szilagycseh/, accesat la 23 februarie 2022.

„The Tombstone, the Unveiling and Visiting the Grave”, My Jewish Learning, disponibil online la: https://www.myjewishlearning.com/article/the-tombstone-the-unveiling-and-visiting-the-grave/, accesat la 23 februarie 2024.

United States Holocaust Memorial Museum, materiale documentare privind Holocaustul în România și Transilvania de Nord, disponibil online la: https://www.ushmm.org/, accesat la 15 august 2022.

„Why Write B”H or BS”D at Head of a Letter, and What Does It Mean?”, Chabad.org, disponibil online la: https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/606644/jewish/Why-Write-BH-or-BSD-at-Head-of-a-Letter-and-What-Does-It-Mean.htm, accesat la 22 februarie 2022.

Yad Vashem, materiale documentare privind Holocaustul evreilor din Transilvania de Nord, disponibil online la: https://www.yadvashem.org/, accesat la 15 mai 2022.